

# Közép-Európa vonzásában

*Az újvidéki Tanulmányok 2021/2. számáról*

Nemzeti kultúra, nemzeti irodalmi kánon, illetve kultúraköziség, intertextuális irodalomtörténet-írás kapcsolatai állnak az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén kiadott bölcsész folyóirat 2021. évi második számának középpontjában. Az irodalom- és kultúra-tudományi, történelmi, nyelvészeti elemzések és recenziók háttérét többnyire az a (kelet-)közép-európai kulturális tér jelenti, melynek a szerzők többsége maga is résztvevője.

A *Klasszikusok és kortársak újraírása, fordítása* címet viselő első részben kapott helyet Köves Margit (Delhi Egyetem, Szlavisztika–Finnugrisztika Tanszék, Delhi, India) *Timár Zsófi muskátlija Indiában. Klasszikusok és kortársak újraírása és fordítása tanulás közben* című tanulmánya, melyben a magyar irodalom külföldi oktatásának kérdéseit vizsgálja. Segíthetnek-e a kortársak „megnyitni” a klasszikusként számon tartott műveket a külföldiek számára, és ha igen, kell-e egyáltalán kronológia az irodalomoktatásban? – teszi fel kérdéseit a szerző, aki kompromisszumos megoldást javasol: az időrend megtartása mellett fontosnak tartja, hogy „átjárható” legyen az irodalomtörténet, azaz a „hosszszmetszet” mellett a „keresztmetszet” is láthatóvá kell, hogy váljék. Ennek eszköze lehet a művek intertextuális olvasása, amire Tóth Krisztina írásai számos példát adnak. Ezek egyike a *Timár Zsófi muskátlija*, melyben Mikszáth Kálmán *Timár Zsófi özvegysége* című tárcanovelláját írja újra. A szerző érvelését indiai hallgatók példájával támasztja alá, akik a két szöveget párhuzamosan olvasva fordították anyanyelvükre Tóth Krisztina művét. Minden műfordítás interpretáció – az említett példa azonban nemcsak fordítás-módszertani,

hanem etikai, sőt akár szerzői jogi kérdéseket is felvethet: meddig terjed a fordító szöveg-interpretáló szerepe? Kihagyhat vagy beleírhat-e annak érdekében, hogy egyértelműsítse a jelentést a befogadók számára? A szerző véleménye szerint az idegen nyelv és a távoli kulturális környezet indokolhat ilyen beavatkozást – álláspontja azonban minden bizonnyal további viták tárgyát képezheti.

A következő egység (*Történelem, irodalom*) első írása Mihály Vilma-Irén (Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Humántudományok Tanszék, Csíkszereda, Románia) *Egy világpolgár a Habsburg Monarchia és a nemzetállamok peremén. Joseph Roth munkássága* címet viselő tanulmánya. A szerző a századfordulóra jellemző elbizonytalanodás, az értékek „csuszamlóssá válása” (Hofmannsthal, 1957. 445.) politikai, társadalomtörténeti, irodalmi aspektusainak rövid számba vétele után Claudio Magrisszal vitatkozva fejti ki mítosz-fogalmát. Megkérdőjelezi, hogy az irodalmi Habsburg-mítosz teremtésére lehetne egyszerűsíteni Joseph Roth munkásságát, ugyanakkor Benedict Anderson elhíresült művére hivatkozva arra is rámutat, hogy nemcsak a Monarchia, hanem a nemzetállamok „elképzelt közösségei” is mítoszokon alapulnak (Anderson, 2006). Azaz a különböző elbeszélések lényegében ugyanazt a narratív struktúrát követik, más-más tartalmi elemekkel feltöltve. A poszttraumás identitásvesztés eseteit példázó 20-as évekbeli Roth-regények mellett magyar irodalmi párhuzamként említhető Márai Sándor külföldön is népszerű regénye, *A gyertyák csonkig égnek* (1942). Sem a felbomlott Monarchia, sem a nemzetállamok mítoszai nem nyújtanak-nyújthatnak kapaszkodót e hősök

számára, akik „árnyakként” élék életüket, akárcsak az idős Henrik, Márai regényének nyugalmazott tábornoka, vagy gyökértelen „nomádokká” lesznek, mint a trópusokra emigráló Konrád (Márai, 2009). A tanulmány azonban igazolja Magris azon állítását, mely szerint „lassan-lassan, ahogyan az európai helyzet egyre zavarosabbá válik, úgy erősödik a nosztalgia a császári és királyi kor után, egyre többet siratják a régi szép időket” (Magris, 1988. 143.), hiszen a mitizálás a 30-as évektől csakugyan meghatározóvá válik az író munkásságában. Roth regényei ezzel együtt saját jelenéről is szólnak. A tanulmány szerzője amellet érvel, hogy az osztrák író peremhelyzeténél fogva a Monarchia és a nemzetállamok mítoszait is kívülállóként tudja szemlélni, bár az utóbbiak inkább csak hiányként, negativitásként artikulálódnak műveiben. Amit szembeállít velük, az az etikai töltetű „belső haza” humanista képzete.

Turbucz Péter (Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc) *A történelemtől az irodalomig. Életrajzi vázlat Asztalos Miklós életről* címmel egy Roth és Márai hőseihez hasonlóan tragikus közép-európai értelmiségi pályaképet vázol fel a 20. századból. A szerző más publikációi is foglalkoznak az 1930-as, ’40-es évek sokoldalú színműíró-történész-kormánytisztviselőjének alakjával, akinek kései emlékezését (Asztalos, 2020) is ő rendezte sajtó alá. Az életrajzi vázlat ennek fényében egy terjedelmesebb biográfia előmunkálatát jelentheti. Asztalos ellentmondásokban bővelkedő pályáive magyarázhatja, miért késett-késik írói és történészi rehabilitációja. A jó tollú író és a történetpolitikus, a vészkorszakban minisztériumi karriert befutó kormánytisztviselő és az 1946 után állásától és javaitól megfosztott belső száműzött portréjának megrajzolása alapos, körültekintő elemzésekre támaszkodó, „harag és részrehajlás nélküli” biográfusi munkát igényel. A tanulmány függelékeként közölt rövid emlékezés jó választásnak tűnik. Asztalos idős korában papírra vetett alkalmi írása tárcanovellát

idéző, csattanóra kiélezett előadásmódjával alkalmas rá, hogy felvillantsa szerzőjének írói képességeit.

A *Kritika* rovatban Farkas Tamás (ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet) egy folyamatosan bővülő könyvsorozat bemutatására vállalkozik (*Magyarnyelv-tanári segédkönyvek a hungarológia oktatásának szolgálatában*). A kiadványok tárgyát a magyar idegen nyelvként való tanítása jelenti (Nádor, 2019–21). Az eddig megjelent 16 kötet szükségképpen vázlatos bemutatása a magyarnyelv-oktatás e sajátos területének különböző részterületeire nyújt betekintést (leíró és funkcionális nyelvészet, szókészlet- és szótártan, nyelvtörténet, pragmatika, kiejtéstan). A magyar mint „környezetnyelv” szerepének hangsúlyozása jelzi, hogy a szomszédos Kárpát-medencei országok magyarnyelv-oktatásának szempontjai fontos szerepet játszottak a kötetek szerkesztése során. A Gergely András (ELTE BTK Kulturális Antropológia Tanszék) recenziója (*Kik vagyunk, amikor érző identitások?*) pedig a már említett nemzeti hagyományteremtés narratívájának egyik jelenkori példáját idézi: „...ez a tanulmány- és esszékötet kevésbé él a szakkutatás tapasztalatainak felmutatásával. Egyértelműségként kezeli, hogy magyarnak lenni nemcsak lehetséges, de jó is, kiváltság is” – állapítja meg a szerző a bírált szöveggyűjteményről (Szondi és Toót Holló, 2020), ráirányítva a figyelmet arra, hogy a kötet szerzői a magyar identitást nemcsak Andersontól és a kritikai kultúrakutatás más képviselőitől, hanem például Ernest Renantól (1995) is eltérően eredendően adottnak tekintik, és nyelvileg-kulturálisan homogénnek mutatják.

A folyóiratszám két doktori értekezés részletes tartalmi összefoglalójával, valamint egy szakdolgozat közlésével zárul, melyek szerzői az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának doktori, illetve alapszakos hallgatói. Laki Boglárka (*Vajdasági magyar nők beszélt nyelvi élettörténetének szövegteni vizsgálat*) 15 dialogikus beszédhelyzetben született

élettörténeti elbeszélés leiratára támaszkodik, melyek a *Vajdasági magyar nők élettörténetei* című kötetben olvashatók (Savić és Mitro, 2006). A szerző e szövegeket elemezve a szocializáció során elsajátított ismeretmintákat, kognitív sémákat vizsgálja, melyek meghatározzák a beszélők tudattartalmainak elbeszélését. Álláspontja szerint egységes séma helyett sokkal inkább egyes domináns elemek előfordulásáról beszélhetünk, melyek szinte minden élettörténetben megjelennek, az elbeszélések vázát képezve. Röviden összefoglalt kognitív nyelvészeti és szövegtani elemzése a nyilvánvaló terjedelmi korlátok ellenére is alaposak, részletesek. A doktori értekezés címét olvasó nem szövegtan-kutató bölcsész számára azonban különösen az tűnhet fontosnak, hogy mitől *nőiek* és mitől *vajdaságiak* ezek az elbeszélések? Mi az, ami e narratívák női elbeszélőit specifikusan megkülönbözteti a férfi beszélőktől: az érzékelt világ női perspektívája, az önkép, illetve a szerepértelmezések változásai, összefüggésben a női emancipáció Jugoszláviában 1945 után lezajlott folyamataival, miként jelennek meg az önértelmezésekben? Másrészt, a nyelvi-kulturális kisebbségi pozíció: a vajdasági magyar hagyományok mibenléte, illetve a magyarként és (általában) kisebbségiként elszünetelt traumák emlékezete miként artikulálódik ezekben az önéletrajzi elbeszélésekben? Ezeket a kérdéseket a szinopszis csak a záró bekezdésekben érinti – bár lehet, hogy mindezek bővebb kifejtése már egy következő tanulmány témája lehetne.

Károly Adrienn (*A művészet terei Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Milkó Izidor és Munk Artúr prózájában*) a szöveg- és médiumköziség alakzatait, valamint Szabadka városának irodalmi reprezentációit vizsgálja a kiválasztott helyi kötődésű írók műveiben. Az egyes szerzők életművét Philippe Lejeune nyomán egyfajta pán-autobiografikus szövegek közöttként olvassa (Lejeune, 2003), melynek alapvető tulajdonsága a folyamatos párbeszédben lét. A szerző igazolja, hogy a négy író viszonya a különböző művészeti

ágakhoz meghatározza a médiumközi közvetítő mechanizmusok, fordítási folyamatok működését irodalmi műveikben. Eközben sorra veszi a különböző képi (vizuális alkotások, fénykép, film), illetve zenei médiumátvitelek megjelenési formáit az irodalmi alkotásokban, különválasztva a fikción kívül is illetőséggel bíró műalkotások irodalmi megjelenítését a csak a fikción belül létező vizuális és zenei elemek leírásától. A szerző összegzése alapján Csáth Géza és Munk Artúr műveiben a zenei narratívák hangsúlyosak; Milkó Izidornál a képzőművészeti alkotásokat megjelenítő vizualitás; Kosztolányinál pedig a fénykép- és filmszerű írásmód mint szövegszervező erő játszik különösen jelentős szerepet. A dolgozat második részében térpoétikai vizsgálatok során a szabadkai városi tér fikcióba való beíródásának példáit elemzi a szerző. Megállapítása szerint a délvidéki település ihlette „szöveg-városokat” visszahúzó, egyéniség kibontakozását akadályozó, determináló erő jellemzi (Kosztolányi – Sárszeg; Munk Artúr – Porváros). A századfordulós Magyarország városi tereinek leírásához kapcsolódó jellegzetes intermediális formákra, mint amilyen a cigányzene vagy a szecessziós építészet, külön figyelmet fordít az elemzés. Ezek megjelenítése általánosan jellemző a négy író szövegvilágában, bár más-más értékelő mozzanatok kapcsolódnak hozzájuk.

Vanja Kovačević *A város és a városi környezet rajza, kontextusa és összehasonlítása Borislav Pekić és Végel László egy-egy prózai művében* címet viselő szerb nyelvű szakdolgozatában a városfejlődés irodalmi reprezentációit vizsgálja egy szerb és egy vajdasági magyar író művében. A két mű Pekić *Atlantida* (1988), illetve Végel *Neoplanta avagy az Ígéret Földje* (2013) című városregénye, jelezve, hogy e munka is sok szálon kapcsolódik a közép-európai térpoétikai vizsgálódásokhoz.

Kelet-Közép-Európa, amely Szücs Jenő sokat idézett megfogalmazása szerint „nyugatias modellekhez és normákhoz

igazodott ugyan, de a »kelet-európai« közegben eleve a szerkezet szinte minden ponton kitapintható módosulásával” (Szűcs, 1983. 67.), voltaképpen maga is „nagy elbeszélések” különbségében létezik. Közép-európainak lenni épp ezért egyfajta sokszoros szövegköziséget jelent, mely folyamatos fordítást és újraolvasást tesz szükségessé. A *Tanulmányok* 2021/2-es számában közölt írások is ehhez nyújthatnak hozzájárulást.

*Tanulmányok*, 62(2). Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének tudományos folyóirata. DOI: 10.19090/tm.2021.2.

**Németh Ákos**

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet

## Irodalom

Anderson, B. (2006). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso.

Asztalos Miklós (2020). *Szekfű–Hóman*. Attraktor Kiadó.

Hofmannsthal, H. von (1957). Der Dichter und diese Zeit. In Hofmannsthal, H. von, *Ausgewählte Werke in zwei Bänden. II. Erzählungen und Aufsätze*. S. Fischer Verlag. 440–464.

Lejeune, P. (2003). *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. L’ Harmattan Kiadó.

Magris, C. (1988). *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban*. Európa Könyvkiadó.

Márai Sándor (2009). *A gyertyák csonkig égnek*. Helikon Kiadó.

Nádor Orsolya (2019–2021, szerk.). *Magyarnyelvtanári segédkönyvek*. Károli Gáspár Református Egyetem – L’ Harmattan Kiadó.

Renan, E. (1995). Mi a nemzet? In Bretter Zoltán & Deák Ágnes (szerk.), *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Tanulmány Kiadó. 171–187.

Savić, S. & Mitro, V. (2006, szerk.). *Vajdasági magyar nők élettörténetei*. Futura Publikációk és Női Stúdiók és Kutatások.

Szondi György & Toót Holló Tamás (2020, szerk.). *Mi magunk. Magyar identitás, magyar tradíció*. Cédrus Művészeti Alapítvány.

Szűcs Jenő (1983). *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. Magvető Kiadó.